

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
NILS WAHL
της 14ης Απριλίου 2016¹

Υπόθεση C-168/15

Milena Tomášová
κατά

Ministerstvo spravodlivosti SR,
Pohotovosť s. r. o.

[αίτηση του Okresný súd Prešov (Σλοβακία)]

για την έκδοση προδικαστικής απόφασης]

«Προδικαστική παραπομπή — Προστασία των καταναλωτών — Καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές — Οδηγία 93/13/ΕΟΚ — Σύμβαση καταναλωτικού δανείου — Αναγκαστική εκτέλεση διαιτητικής απόφασης — Παράλειψη του δικαστηρίου της αναγκαστικής εκτελέσεως να εκτιμήσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα των ρητρών που περιέχονται στη σύμβαση — Ευθύνη του κράτους μέλους για ζημίες που προκαλούνται σε ιδιώτες λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης καταλογιστέας σε εθνικό δικαστήριο — Προϋποθέσεις θεμελιώσεως — Ύπαρξη κατάφωρης παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης»

I – Εισαγωγή στο διακύβευμα της υποθέσεως της κύριας δίκης, το ιστορικό της διαφοράς της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

1. Η καθιέρωση στο δίκαιο της Ένωσης υποχρεώσεως του εθνικού δικαστηρίου, όταν διαθέτει τα αναγκαία προς τούτο νομικά και πραγματικά στοιχεία, να εξετάζει αυτεπαγγέλτως την ύπαρξη καταχρηστικής ρήτρας σε σύμβαση μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία, δυνάμει της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ², συνιστά σημαντική πρόοδο όσον αφορά την προστασία των καταναλωτών.

2. Με την υπό κρίση υπόθεση καλείται το Δικαστήριο να διευκρινίσει αν η αποτελεσματικότητα της οδηγίας 93/13 συνεπάγεται κατ' ανάγκην ότι στοιχειοθετείται εξωσυμβατική ευθύνη του κράτους μέλους λόγω της παραλείψεως εθνικού δικαστηρίου, ειδικώς στο πλαίσιο διαδικασίας αναγκαστικής εκτελέσεως, να εκτιμήσει αυτεπαγγέλτως την ύπαρξη καταχρηστικής ρήτρας που περιέχεται σε σύμβαση καταναλωτικού δανείου. Τίθεται γενικότερα το ερώτημα αν και υπό ποιες προϋποθέσεις η μη τήρηση από τα εθνικά δικαστήρια της υποχρεώσεώς τους να εκτιμούν αυτεπαγγέλτως την ύπαρξη καταχρηστικής ρήτρας σε σύμβαση μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή μπορεί να στοιχειοθετεί την ευθύνη του οικείου κράτους μέλους.

¹ — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

² — Οδηγία του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές (ΕΕ 1993, L 95, σ. 29).

3. Η υπό κρίση υπόθεση ανέκυψε από διαφορά μεταξύ, αφενός, της Μ. Τομάšovά και, αφετέρου, του Ministerstvo spravodlivosti SR (Υπουργείο Δικαιοσύνης της Σλοβακικής Δημοκρατίας) και της Pohotovosť s. r. o. σχετικά με την εκτέλεση διαιτητικής αποφάσεως με την οποία η Μ. Τομάšovά καταδικάστηκε να καταβάλει χρηματικά ποσά συνδεδεμένα με τη σύναψη συμβάσεως καταναλωτικού δανείου.
4. Όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, η Μ. Τομάšovά είναι συνταξιούχος με μόνη πηγή εισοδήματος τη σύνταξή της, ύψους 347 ευρώ. Το 2007, σύναψε σύμβαση καταναλωτικού δανείου με την Pohotovosť για τη χορήγηση ποσού 232 ευρώ.
5. Η σύμβαση αυτή είχε τη μορφή συμβάσεως προσχωρήσεως και περιείχε ρήτρα παραπομπής σε διαιτησία που προέβλεπε την υποχρέωση αποδοχής της επιλύσεως των σχετικών με τη σύμβαση αυτή διαφορών από διαιτητικό δικαστήριο η έδρα του οποίου απείχε πάνω από 400 χιλιόμετρα από τον τόπο διαμονής της Μ. Τομάšovά. Εξάλλου, σύμφωνα με την εν λόγω σύμβαση, οι τόκοι υπερημερίας υπολογίζονταν με ετήσιο επιτόκιο ύψους 91,25%. Επιπλέον, η επίμαχη σύμβαση δεν όριζε το συνολικό ετήσιο πραγματικό επιτόκιο.
6. Η Μ. Τομάšovά περιερχόμενη σε υπερημερία ως προς την εξόφληση του δανείου και αδυνατώντας να καταβάλει τους εν λόγω τόκους υπερημερίας, σύναψε με την Pohotovosť νέο δάνειο ύψους 232,36 ευρώ.
7. Με αποφάσεις της 9ης Απριλίου και 15ης Μαΐου 2008 του Stály rozhodcovský súd (μόνιμο διαιτητικό δικαστήριο), η Μ. Τομάšovά καταδικάστηκε να καταβάλει στην Pohotovosť πλείονα χρηματικά ποσά λόγω μη εξοφλήσεως των επίμαχων δανείων, των τόκων υπερημερίας και των διαδικαστικών εξόδων.
8. Αφού οι αποφάσεις αυτές απέκτησαν ισχύ δεδικασμένου και κατέστησαν εκτελεστές, η Pohotovosť κατέθεσε στις 13 και 27 Οκτωβρίου 2008 αιτήσεις για την έκδοση απογράφων εκτελέσεως ενώπιον του Okresný súd Prešov (Πρωτοδικείο Prešov, Σλοβακία), το οποίο τις έκανε δεκτές με τις από 15 και 16 Δεκεμβρίου 2008 αποφάσεις του.
9. Κατά την απόφαση περί παραπομπής, οι επίμαχες διαδικασίες της αναγκαστικής εκτελέσεως δεν είχαν ακόμη περατωθεί κατά τον χρόνο υποβολής της παρούσας αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως.
10. Στις 9 Ιουλίου 2010, η Μ. Τομάšovά άσκησε κατά του Υπουργείου Δικαιοσύνης της Σλοβακικής Δημοκρατίας αγωγή αποζημιώσεως με αίτημα την επιδίκαση ποσού ύψους 2 000,00 ευρώ προς αποκατάσταση ζημίας οφειλομένης, κατ' αυτήν, σε παραβίαση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκ μέρους του Okresný súd Prešov, προβάλλοντας ότι, στο πλαίσιο των εν λόγω διαδικασιών, το δικαστήριο αυτό δέχθηκε αιτήσεις εκδόσεως απογράφων βασιζόμενες σε καταχρηστική ρήτρα διαιτησίας με σκοπό την είσπραξη χρηματικών απαιτήσεων βάσει καταχρηστικής ρήτρας.
11. Με απόφαση της 22ας Οκτωβρίου 2010, το Okresný súd Prešov απέρριψε την αγωγή της Μ. Τομάšovά ως αβάσιμη με το σκεπτικό ότι η ενάγουσα δεν είχε εξαντλήσει όλα τα ένδικα μέσα που είχε στη διάθεσή της, ότι οι επίμαχες διαδικασίες εκτελέσεως δεν είχαν ακόμη περατωθεί και ότι, κατά συνέπεια, δεν μπορούσε ακόμη να τεθεί θέμα ζημίας, οπότε η εν λόγω αγωγή είχε ασκηθεί προώρως.
12. Η Μ. Τομάšovά άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής.
13. Με απόφαση της 31ης Ιανουαρίου 2012, το Krajský súd v Prešove (περιφερειακό εφετείο Prešov, Σλοβακία) εξαφάνισε την εν λόγω απόφαση και ανέπεμψε την υπόθεση στο Okresný súd Prešov. Έκρινε ότι δεν μπορούσε να γίνει δεκτό το σκεπτικό του Okresný súd Prešov, βάσει του οποίου απορρίφθηκε η ασκηθείσα από την Μ. Τομάšovά αγωγή αποζημιώσεως.

14. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Okresný súd Prešov αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Συνιστά κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης η είσπραξη, στο πλαίσιο διαδικασίας αναγκαστικής εκτελέσεως κατόπιν διαιτητικής αποφάσεως, χρηματικής απαιτήσεως βασιζόμενης σε καταχρηστική συμβατική ρήτρα, αντιθέτως προς τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης;
- 2) Προκύπτει ευθύνη του κράτους μέλους για παραβίαση του δικαίου [της Ένωσης] σε περίπτωση κατά την οποία ο διάδικος δεν έχει εξαντλήσει όλα τα ένδικα μέσα που του παρέχει η έννομη τάξη του κράτους μέλους στο πλαίσιο διαδικασίας εκτελέσεως αποφάσεως; Ενδέχεται, λαμβανομένων υπόψη των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως, να προκύπτει η ευθύνη αυτή του κράτους μέλους, εν προκειμένω, πριν ολοκληρωθεί η διαδικασία εκτελέσεως και πριν η ενάγουσα ασκήσει αγωγή λόγω αδικαιολόγητου πλουτισμού;
- 3) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, συνιστούν επαρκώς πρόδηλη και κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης οι πράξεις κρατικού οργάνου, όπως αυτές που περιγράφονται στο δικόγραφο της ενάγουσας, λαμβανομένων υπόψη των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως, ιδίως δε της απόλυτης αδράνειας της ενάγουσας και της μη εξαντλήσεως εκ μέρους της όλων των ένδικων μέσων που της παρέχονται βάσει του δικαίου του κράτους μέλους;
- 4) Σε περίπτωση που διαπιστωθεί κατάφωρη παραβίαση του δικαίου [της Ένωσης] στην υπό κρίση υπόθεση, αντιστοιχεί το ποσό του οποίου την καταβολή αξιώνει η ενάγουσα στη ζημία για την οποία το κράτος μέλος είναι υπεύθυνο; Είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι η ζημία που προβάλλει η ενάγουσα αντιστοιχεί στο ποσό της απαιτήσεως που εισπράχθηκε, το οποίο αποτελεί αδικαιολόγητο πλουτισμό;
- 5) Έχει η αγωγή λόγω αδικαιολόγητου πλουτισμού, ως ένδικο βοήθημα, προτεραιότητα σε σχέση με την αγωγή αποζημιώσεως;»

15. Η Σλοβακική και η Τσεχική Κυβέρνηση, καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις.

16. Στις 18 Δεκεμβρίου 2015 το Δικαστήριο απηύθυνε στο αιτούν δικαστήριο αίτηση παροχής διευκρινίσεων κατ' εφαρμογήν του άρθρου 101 Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου. Με την αίτηση αυτή, ζητήθηκε από το αιτούν δικαστήριο να διευκρινίσει αν και υπό ποιες προϋποθέσεις είχε κληθεί να αποφανθεί σε τελευταίο βαθμό στο πλαίσιο της επίμαχης στην κύρια δίκη διαδικασίας εκτελέσεως. Το αιτούν δικαστήριο απάντησε με επιστολή που περιήλθε στο Δικαστήριο στις 16 Φεβρουαρίου 2016.

II – Ανάλυση

17. Η υπό κρίση υπόθεση αφορά τις προϋποθέσεις θεμελιώσεως της ευθύνης κράτους μέλους ούτως ώστε να ζητείται αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν σε ιδιώτες λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης καταλογιστέας σε εθνικό δικαστήριο. Τα υποβληθέντα ερωτήματα εντάσσονται στο ειδικό πλαίσιο διαφοράς σχετικής με την αναγκαστική εκτέλεση διαιτητικής αποφάσεως και αναγόμενης στη σύναψη συμβάσεως καταναλωτικού δανείου για την οποία υποστηρίζεται ότι περιέχει καταχρηστικές ρήτρες, υπό την έννοια της οδηγίας 93/13.

18. Με το πρώτο, το δεύτερο και με το τρίτο ερώτημά του, τα οποία φρονώ ότι ενδείκνυται να εξεταστούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν και υπό ποιες προϋποθέσεις παραβίαση του δικαίου της Ένωσης που απορρέει από δικαστική απόφαση, εκδοθείσα στο πλαίσιο διαδικασίας αναγκαστικής εκτελέσεως βάσει διαιτητικής αποφάσεως, η οποία κάνει δεκτό

αίτημα εισπράξεως χρηματικών απαιτήσεων κατ' εφαρμογήν ρήτρας η οποία πρέπει να θεωρηθεί καταχρηστική συνιστά «κατάφωρη» παράβαση δυνάμενη να θεμελιώσει την εξωσυμβατική ευθύνη του οικείου κράτους μέλους. Στο πλαίσιο αυτό, διερωτάται αν ασκεί συναφώς επιρροή το γεγονός ότι η διαδικασία αυτή δεν έχει περατωθεί, η καθής η εν λόγω διαδικασία έχει επιδείξει πλήρη αδράνεια και δεν έχει εξαντλήσει όλα τα ένδικα μέσα και βοηθήματα, όπως αγωγή λόγω αδικαιολόγητου πλουτισμού, που της παρέχονται στην οικεία έννομη τάξη.

19. Το τέταρτο και το πέμπτο ερώτημα αφορούν τη σημασία ενδεχόμενης αγωγής προς αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από την αδράνεια του εθνικού δικαστηρίου, η οποία συνίσταται στο ότι το δικαστήριο αυτό παρέλειψε να εκτιμήσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα των ρητρών της επίμαχης συμβάσεως, και τη διάρθρωσή της σε σχέση με άλλες αστικές αγωγές.

A – Επί των τριών πρώτων προδικαστικών ερωτημάτων: σκοπιμότητα και προϋποθέσεις θεμελιώσεως της ευθύνης του κράτους λόγω μη τηρήσεως, εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου της αναγκαστικής εκτελέσεως, της υποχρεώσεώς του να εκτιμήσει αυτεπαγγέλτως την ύπαρξη καταχρηστικής ρήτρας βάσει της οδηγίας 93/13

20. Από το πρώτο, το δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα προκύπτει, κατ' ουσίαν, η ανάγκη να εξεταστεί κατά πόσον το γεγονός ότι το εθνικό δικαστήριο της εκτελέσεως παρέλειψε να εκτιμήσει αυτεπαγγέλτως αν οι επίμαχες ρήτρες της συμβάσεως καταναλωτικού δανείου είχαν καταχρηστικό χαρακτήρα –και ακολούθως να μην τις εφαρμόσει στο πλαίσιο της επίμαχης διαδικασίας εκτελέσεως– δύναται να θεμελιώσει την εξωσυμβατική ευθύνη του οικείου κράτους μέλους.

21. Το ζήτημα αυτό έχει, κατά την άποψή μου, δύο πτυχές τις οποίες θα εξετάσω διαδοχικά.

22. Η πρώτη πτυχή αφορά το αν, σε περίπτωση όπως η προκειμένη, η εξωσυμβατική ευθύνη του κράτους μέλους για παραβίαση του δικαίου της Ένωσης μπορεί να θεμελιωθεί βάσει πράξεως ή παραλείψεως εθνικού δικαστηρίου το οποίο, κατά τα φαινόμενα, δεν καλείται να αποφανθεί σε τελευταίο βαθμό δικαιοδοσίας.

23. Η δεύτερη πτυχή αφορά το αν και υπό ποιες, ενδεχομένως, προϋποθέσεις η παράλειψη εξετάσεως και μη εφαρμογής καταχρηστικής ρήτρας μπορεί να χαρακτηριστεί ως «κατάφωρη παράβαση» κανόνα δικαίου της Ένωσης σκοπός του οποίου είναι η απονομή δικαιωμάτων σε ιδιώτες.

1. Επί της πρώτης πτυχής: μπορεί η ευθύνη του εθνικού δικαστηρίου αναγκαστικής εκτελέσεως να θεμελιώνεται πριν από την περάτωση της διαδικασίας εκτελέσεως και μολονότι ο φερόμενος ως ζημιωθείς διάδικος δεν εξάντλησε όλα τα ένδικα μέσα που του παρέχονται βάσει του εθνικού δικαίου;

24. Εν προκειμένω, από τα προδικαστικά ερωτήματα προκύπτει ότι η υπόθεση της κύριας δίκης αφορά περίπτωση στην οποία το αιτούν δικαστήριο δεν καλείται να αποφανθεί σε τελευταίο βαθμό. Τα ερωτήματα αυτά, συγκεκριμένα, φρονώ ότι είναι λυσιτελή μόνο σε περίπτωση κατά την οποία γίνει δεκτό ότι η επίμαχη διαδικασία εκτελέσεως δεν έχει περατωθεί. Όπως αντιλαμβάνομαι τη δικογραφία, φαίνεται ότι δεν έχει ακόμη εκδοθεί απόφαση επί της ουσίας οριστικώς δεσμευτική για την ενάγουσα της κύριας δίκης και προκύπτει ότι η ενάγουσα έχει ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως για τη ζημία που έχει υποστεί λόγω δικαστικής αποφάσεως η οποία μπορούσε να προσβληθεί με τακτικά ένδικα μέσα.

25. Εντούτοις, δεν προκύπτει σαφώς από την υποβληθείσα στο Δικαστήριο δικογραφία αν, στην επίμαχη διαφορά της κύριας δίκης, το Okresný súd Prešov αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό.

26. Το αιτούν δικαστήριο δεν έδωσε, με την επιστολή του κατόπιν της εκ μέρους του Δικαστηρίου αιτήσεως παροχής διευκρινίσεων, οριστική απάντηση επί των ζητημάτων αυτών. Σύμφωνα με το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο η διάταξη του δικαστηρίου περί απορρίψεως αιτήσεως εκδόσεως απογράφου αναγκαστικής εκτελέσεως υπόκειται σε ένδικα μέσα³. Ομοίως, η απόφαση που κάνει δεκτές τις ενστάσεις του οφειλέτη υπόκειται σε τακτικά ένδικα μέσα⁴. Εξ αυτού προκύπτει, όπως διευκρίνισε η Σλοβακική Κυβέρνηση, ότι, με βάση τα δεδομένα της συγκεκριμένης υποθέσεως, το δικαστήριο εκτελέσεως η διαδικασία του οποίου είναι αντικείμενο της υπό κρίση διαφοράς δύναται να είναι, αλλά δεν είναι κατ' ανάγκην⁵, δικαστήριο αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό.

27. Φρονώ ωστόσο ότι η τελευταία αυτή παρατήρηση βρίσκεται στο επίκεντρο του ζητήματος σχετικά με τη θεμελίωση της ευθύνης των κρατών μελών για παράβαση εκ μέρους των οικείων εθνικών δικαστηρίων.

28. Βεβαίως, δεν αμφισβητείται ότι η αρχή της ευθύνης των κρατών μελών για ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης, καθιερωθείσα με την απόφαση Francovich⁶ κ.λπ. και της οποίας οι προϋποθέσεις θεμελιώσεως διευκρινίστηκαν με την απόφαση Brasserie du pêcheur και Factortame⁷, ισχύει για κάθε περίπτωση παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης από κράτος μέλος, όποιο και αν είναι το όργανο του κράτους μέλους του οποίου η πράξη ή η παράλειψη προκαλεί την παράβαση⁸.

29. Το Δικαστήριο διευκρίνισε, στην απόφαση Köbler⁹, ότι η εν λόγω αρχή έχει επίσης εφαρμογή, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, όταν η παραβίαση του δικαίου της Ένωσης απορρέει από απόφαση εθνικού δικαστηρίου.

30. Δεν μπορεί συνεπώς να αποκλειστεί εκ προοιμίου ότι, εν γένει, μπορεί να στοιχειοθετηθεί η ευθύνη του κράτους για παραβίαση του δικαίου της Ένωσης που οφείλεται σε πράξη ή παράλειψη εθνικού δικαστηρίου, τούτο δε ανεξαρτήτως της φύσεως ή της θέσεώς του στο οικείο δικαστικό σύστημα.

31. Καίτοι, στη θεωρία, κάθε απόφαση εθνικού δικαστηρίου που αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης είναι δυνητικά ικανή να θεμελιώσει την ευθύνη του κράτους, εντούτοις η ύπαρξη τέτοιας αποφάσεως δεν αρκεί πάντα για τη θεμελίωση της ευθύνης αυτής σε οποιαδήποτε περίπτωση.

32. Προκειμένου περί τέτοιας πράξεως ή παραλείψεως κατά την άσκηση της δικαστικής λειτουργίας δυναμένης να αποτελέσει αντικείμενο εφέσεως ή αναιρέσεως, κατά τους εφαρμοστέους εθνικούς δικονομικούς κανόνες, στο πλαίσιο διαδικασίας κατά της επίμαχης αποφάσεως, είναι ακριβώς η απόφαση του κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό δικαστηρίου αυτή η οποία συνιστά, ultima ratio, πράξη ή παράλειψη του κράτους αντιβαίνουσα στο δίκαιο της Ένωσης.

33. Προκύπτει συνεπώς με σαφήνεια από την απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2013, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), καθώς και από τη μεταγενέστερη αυτής νομολογία¹⁰ ότι, σε τέτοια περίπτωση, η εν λόγω αρχή ισχύει μόνον ως προς τα αποφαινόμενα σε τελευταίο βαθμό δικαστήρια.

3 — Βλ. άρθρα 44 και 45 του νόμου 233/1995 περί δικαστικών επιμελητών και διαδικασίας εκτελέσεως, ο οποίος τροποποιεί και συμπληρώνει άλλους νόμους.

4 — Βλ. άρθρο 50 του προαναφερθέντος νόμου και άρθρο 202, παράγραφος 2, του νόμου 99/1993 για τη θέσπιση κώδικα πολιτικής δικονομίας.

5 — Βλ., συναφώς, προμνημονευθείσα απόφαση του Okresný súd Prešov της 22ας Οκτωβρίου 2010 (βλ. σημείο 11 των παρουσών προτάσεων), η οποία απορρίπτει, ως προώρως ασκηθείσα, την αγωγή αποζημιώσεως που άσκησε η ενάγουσα της κύριας δίκης για τον λόγο ιδίως ότι δεν είχε εξαντλήσει όλα τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είχε στη διάθεσή της, όπως είναι η αγωγή ακυρώσεως της επίμαχης διαιτητικής αποφάσεως.

6 — Απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 1991 (C-6/90 και C-9/90, EU:C:1991:428, σκέψεις 31 έως 37).

7 — Απόφαση της 5ης Μαρτίου 1996 (C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 74).

8 — Βλ., ιδίως, απόφαση της 5ης Μαρτίου 1996, Brasserie du pêcheur και Factortame (C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 34).

9 — Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003 (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψεις 33 έως 36).

10 — Βλ. αποφάσεις της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψη 31)· της 24ης Νοεμβρίου 2011, Επιτροπή κατά Ιταλίας (C-379/10, EU:C:2011:775)· της 9ης Σεπτεμβρίου 2015, Ferreira da Silva e Brito κ.λπ. (C-160/14, EU:C:2015:565, σκέψη 47), και της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 40).

34. Συνεπώς, με τη θεμελιώδη αυτή απόφαση, στηριζόμενο ιδίως στο σημαντικό λειτουργήμα που επιτελεί η δικαστική εξουσία ως προς την προστασία των δικαιωμάτων που αντλούν οι ιδιώτες από τους κανόνες της Ένωσης και στο γεγονός ότι το αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό δικαστήριο συνιστά, εξ ορισμού, το τελευταίο δικαιοδοτικό όργανο ενώπιον του οποίου οι ιδιώτες μπορούν να προβάλλουν τα δικαιώματα που τους παρέχει το δίκαιο της Ένωσης, το Δικαστήριο συνήγαγε ότι θα ατονούσε η προστασία των δικαιωμάτων αυτών –και θα περιοριζόταν η πλήρης αποτελεσματικότητα των κανόνων της Ένωσης που απονέμουν τέτοια δικαιώματα– αν δεν παρεχόταν στους ιδιώτες η δυνατότητα, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, αποκατάστασης της ζημίας που υφίστανται λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης οφειλομένης σε *απόφαση εθνικού δικαστηρίου αποφαινομένου σε τελευταίο βαθμό*¹¹.

35. Στο ίδιο πνεύμα, το Δικαστήριο επισήμανε σαφώς, στην απόφασή του *Traghetti del Mediterraneo*¹², ότι, λαμβανομένης υπόψη της ιδιαιτερότητας της δικαιοδοτικής λειτουργίας καθώς και των νομίμων επιταγών της ασφάλειας δικαίου, η ευθύνη του κράτους δεν είναι απεριόριστη σε τέτοιου είδους περιπτώσεις. Κατά την απόφαση αυτή, «η ευθύνη αυτή θεμελιώνεται μόνο στην εξαιρετική περίπτωση κατά την οποία *οι αποφάσεις [του δικαστηρίου] δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο*»¹³.

36. Πιο πρόσφατα, με την απόφαση *Târșia*¹⁴, το Δικαστήριο έκρινε ότι ακριβώς καθόσον η τελεσίδικη δικαστική απόφαση, με την οποία επιβλήθηκε στον D. C. Târșia η καταβολή φόρου –που, κατ' ουσίαν, κρίθηκε μεταγενέστερα μη συμβατός με το δίκαιο της Ένωσης– εκδόθηκε από εθνικό δικαστήριο αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό, πρέπει να προβλέπεται η δυνατότητα θεμελίωσης της ευθύνης του κράτους προκειμένου το οικεία πρόσωπα να μπορούν να τύχουν νομικής προστασίας των δικαιωμάτων τους.

37. Παρότι στη νομική θεωρία έχουν υπάρξει ορισμένες διαφωνίες σχετικά με το κατά πόσον η θεμελίωση αυτή της ευθύνης του κράτους θα μπορούσε ενδεχομένως να οφείλεται σε αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων που δεν αποφαίνονται κατ' ανάγκην σε τελευταίο βαθμό¹⁵, φρονώ ότι προκύπτει από πάγια πλέον νομολογία του Δικαστηρίου ότι η θεμελίωση της ευθύνης αυτής περιορίζεται σαφώς στις παραλείψεις των εθνικών δικαστηρίων οι αποφάσεις των οποίων δεν υπόκεινται σε τακτικά ένδικα μέσα.

38. Συγκεκριμένα, η καινοτομία της αποφάσεως *Köbler*¹⁶, η οποία απορρέει από τη *διασταλτική και ενιαία* αντίληψη του Δικαστηρίου για την έννοια του «κράτους» όσον αφορά τη θεμελίωση της εξωσυμβατικής ευθύνης για παραβίαση του δικαίου της Ένωσης, είχε εν προκειμένω νόημα μόνο στην περίπτωση αποφάσεως εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου αποφαινομένου σε τελευταίο βαθμό –όπερ δεν συνεπάγεται εντούτοις ότι πρόκειται απαραίτητως για ανώτατο δικαστήριο.

39. Φρονώ ότι η κρίση αυτή προκύπτει με σαφήνεια από την εν λόγω απόφαση. Συγκεκριμένα, στην απόφαση αυτή, το Δικαστήριο, κατά τη γνώμη μου, επέμεινε στον αμετάκλητο χαρακτήρα των αποφάσεων των δικαστηρίων που αποφαίνονται σε τελευταίο βαθμό. Το Δικαστήριο επισήμανε κατ' αυτόν τον τρόπο ότι «το αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό [εθνικό] δικαστήριο συνιστά, εξ ορισμού, το τελευταίο δικαιοδοτικό όργανο ενώπιον του οποίου οι ιδιώτες μπορούν να προβάλλουν τα δικαιώματα που τους παρέχει το κοινοτικό δίκαιο» και ότι «δεδομένου ότι η προσβολή αυτών των

11 — Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, *Köbler* (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψεις 33 έως 36).

12 — Απόφαση της 13ης Ιουνίου 2006 (C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψη 32).

13 — Η υπογράμμιση δική μου.

14 — Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015 (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 40).

15 — Βλ., ιδίως, Beutler, B., «State Liability for Breaches of Community Law by National Courts: Is the Requirement of a Manifest Infringement of the Applicable Law an Insurmountable Obstacle», *Common Market Law Review* 46, 2009, τεύχος αριθ. 3, σ. 773 έως 804 (ιδίως σ. 789), και Huglo, J.-G., «La responsabilité des États membres du fait des violations du droit communautaire commises par les juridictions nationales: un autre regard», *Gazette du Palais*, 12 Ιουνίου 2004, I Jur., σ. 34.

16 — Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003 (C-224/01, EU:C:2003:513).

δικαιωμάτων με απόφαση ενός τέτοιου δικαστηρίου, η οποία έχει καταστεί αμετάκλητη, δεν μπορεί κανονικώς να ιαθεί, δεν επιτρέπεται να στερηθούν οι ιδιώτες της δυνατότητας να ζητήσουν αναγνώριση της ευθύνης του Δημοσίου, ώστε να μπορέσουν, με τον τρόπο αυτό, να κατοχυρώσουν νομικώς τα δικαιώματά τους»¹⁷.

40. Φρονώ ότι το συμπέρασμα αυτό εγγυάται επιπλέον τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ, αφενός, της ανάγκης διασφάλισης με αποτελεσματικό τρόπο των δικαιωμάτων που αντλούν οι ιδιώτες από το δίκαιο της Ένωσης, και, αφετέρου, των ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζουν την παρέμβαση των δικαστικών οργάνων εντός κάθε κράτους μέλους, καθώς και των δυσχερειών που μπορεί να αντιμετωπίζουν τα εθνικά δικαστήρια κατά την άσκηση της δικαστικής λειτουργίας.

41. Υπάρχει, δηλαδή, παραβίαση του δικαίου της Ένωσης, δυνάμενη να θεμελιώσει την ευθύνη του κράτους λόγω ζημίας που προκλήθηκε από δικαστική απόφαση μόνο όταν πρόκειται για περίπτωση καταδεικνύουσα την αποτυχία του δικαστικού συστήματος στο σύνολό του, ήτοι στην περίπτωση που το αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό εθνικό δικαστήριο δεν ήταν σε θέση να διασφαλίσει αποτελεσματικά την προστασία δικαιώματος που παρέχεται από το δίκαιο της Ένωσης. Προκειμένου να τεθεί ζήτημα παραβάσεως εκ μέρους του κράτους οφειλόμενης σε δικαστική παράβαση, φρονώ ότι είναι αναγκαία η ύπαρξη δικαστικής αποφάσεως που έχει καταστεί αμετάκλητη και η οποία δύναται να παγιώσει τις δικαστικές καταστάσεις των οικείων προσώπων για το μέλλον¹⁸.

42. Όπως μαρτυρεί, κατά τη γνώμη μου, η νομολογία του Δικαστηρίου¹⁹, φρονώ ότι το συμπέρασμα αυτό ισχύει τόσο για την περίπτωση κατά την οποία το αιτούν δικαστήριο δεν εκπλήρωσε την υποχρέωσή του προδικαστικής παραπομπής, η οποία, δυνάμει του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, βαρύνει τα δικαστήρια οι αποφάσεις των οποίων δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου όταν έχουν αμφιβολίες ως προς την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, όσο και για την περίπτωση κατά την οποία αμφισβητείται η τήρηση του ουσιαστικού δικαίου της Ένωσης, όπως ο κανόνας που επιβάλλει στα δικαστήρια, για την αποτελεσματικότητα της οδηγίας 93/13 και ειδικότερα του άρθρου 6, παράγραφος 1 αυτής, να εκτιμούν τον καταχρηστικό χαρακτήρα των ρητρών οι οποίες περιέχονται σε συμβάσεις που συνάπτονται με καταναλωτές και, ενδεχομένως, να μην τις εφαρμόζουν.

43. Η ανάγκη ιδιαίτερης προστασίας των καταναλωτών, οι οποίοι κατά παράδοση θεωρούνται το ασθενέστερο μέρος, καθώς και ο χαρακτήρας κανόνων δημόσιας τάξεως που έχει αναγνωρίσει το Δικαστήριο για τους κανόνες που διασφαλίζουν την προστασία αυτή δυνάμει της οδηγίας 93/13²⁰, μπορούν να οδηγήσουν στην επανεξέταση του συμπεράσματος αυτού ή στην αναθεώρησή του λαμβανομένων υπόψη των ορίων που επιβάλλονται στην αρχή της δικονομικής αυτονομίας όσον αφορά τις συγκεκριμένες προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη θεμελίωση της ευθύνης του κράτους;

44. Κατά την άποψή μου, δεν μπορούν.

17 — Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 34).

18 — Όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας L. A. Geelhoed στις προτάσεις του επί της υποθέσεως Επιτροπή κατά Ιταλίας (C-129/00, EU:C:2003:319, σημείο 63), η δομή του άρθρου 234 ΕΚ (νυν άρθρου 267 ΣΛΕΕ) όσον αφορά την υποχρέωση προδικαστικής παραπομπής, βασίζεται στην ιδέα ότι οι ατομικές αποφάσεις των κατωτέρων εθνικών δικαστηρίων οι οποίες ενέχουν εσφαλμένη εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης μπορούν ακόμα να διορθωθούν από ανώτερα εθνικά δικαστήρια. Ακόμα και αν δεν λάβει χώρα η διόρθωση αυτή, μία και μόνη εσφαλμένη απόφαση κατωτέρου δικαστηρίου δεν θίγει αναγκαστικά την πρακτική αποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης διατάξεως εντός του κράτους μέλους. Αντιθέτως, τέτοιες συνέπειες είναι προδήλως πιθανές σε περίπτωση αντίθετης προς το δίκαιο της Ένωσης νομολογίας του ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου, η οποία θα θεωρηθεί από τα κατώτατα δικαστήρια ως έχουσα αυξημένο κύρος στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξεως.

19 — Έτσι, στις υποθέσεις επί των οποίων εκδόθηκαν οι αποφάσεις της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391), και της 24ης Νοεμβρίου 2011, Επιτροπή κατά Ιταλίας (C-379/10, EU:C:2011:775), η προσαπτόμενη στο αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό εθνικό δικαστήριο παράβαση αφορούσε την αποδιδόμενη από αυτό ερμηνεία κανόνων δικαίου.

20 — Βλ. απόφαση της 4ης Ιουνίου 2015, Faber (C-497/13, EU:C:2015:357, σκέψη 56).

45. Η αποτελεσματικότητα της οδηγίας 93/13 διασφαλίζεται, κατά τη γνώμη μου, από την ευχέρεια, ή ακόμη και την υποχρέωση σε ορισμένες περιπτώσεις, που έχει το εθνικό δικαστήριο να εξετάσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα και τη δυνατότητα, για το αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό δικαστήριο, να ακυρώσει ή να αναιρέσει απόφαση ληφθείσα κατά παράβαση της υποχρέωσης αυτής. Θα ήταν νομίζω υπερβολικό να γίνει δεκτή η θεμελίωση της εξωσυμβατικής ευθύνης του κράτους σε όλες τις περιπτώσεις που υποστηρίζεται ότι δικαστήριο, ανεξαρτήτως της θέσεώς του στην ιεραρχία του εθνικού δικαστικού συστήματος και του επιπέδου παρεμβάσεώς του, δεν εκπλήρωσε την υποχρέωση του να εκτιμήσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας περιεχόμενης σε σύμβαση μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία και, σε ορισμένες περιπτώσεις, να μην την εφαρμόσει.

46. Εντούτοις, καίτοι δεν αμφισβητείται συνεπώς η αρχή της αποτελεσματικότητας, η κατάσταση μπορεί να διαφέρει υπό το πρίσμα της αρχής της ισοδυναμίας²¹. Συγκεκριμένα, μολονότι οι προϋποθέσεις θεμελιώσεως της ευθύνης που έχουν καθοριστεί από το Δικαστήριο είναι αναγκαίες και επαρκείς για να θεμελιωθεί υπέρ των ιδιωτών δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας, ωστόσο δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο θεμελιώσεως της ευθύνης του κράτους υπό λιγότερο περιοριστικές προϋποθέσεις βάσει του εθνικού δικαίου. Συνεπώς, σε περίπτωση που γίνεται δεκτή, δυνάμει του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου, η θεμελίωση της ευθύνης δικαστηρίων που δεν αποφαίνονται σε τελευταίο βαθμό για παράβαση των εφαρμοστέων εθνικών κανόνων δικαίου, η δυνατότητα αυτή πρέπει να υφίσταται εξίσου υπό τις ίδιες προϋποθέσεις για την περίπτωση που εθνικό δικαστήριο προσέβαλε τα δικαιώματα που αντλούν οι ιδιώτες από το δίκαιο της Ένωσης, και, ιδίως, τα δικαιώματα που απορρέουν από την οδηγία 93/13.

47. Από το σύνολο των εκτιμήσεων αυτών προκύπτει ότι, υπό την επιφύλαξη της τηρήσεως της αρχής της ισοδυναμίας, το δίκαιο της Ένωσης δεν επιβάλλει αυτό καθαυτό σε κράτος μέλος την υποχρέωση να αποκαταστήσει ζημία οφειλόμενη σε δικαστική απόφαση που υπόκειται ακόμη σε τακτικά ένδικα μέσα.

48. Εν κατακλείδι, η ευθύνη κράτους μέλους για ζημία προκληθείσα σε ιδιώτη από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου μπορεί να θεμελιώνεται μόνο στην εξαιρετική περίπτωση που το δικαστήριο αυτό κρίνει σε τελευταίο βαθμό, τούτο δε, όσον αφορά τη διαφορά της κύριας δίκης, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να το εξακριβώσει, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες της διαφοράς αυτής.

49. Σε περίπτωση κατά την οποία γίνει δεκτό ότι το αιτούν δικαστήριο αποτελεί, στο πλαίσιο της διαδικασίας της κύριας δίκης, δικαστήριο αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό, τίθεται ακόμη το ζήτημα του κατά πόσον το δικαστήριο αυτό παραβίασε κατάφωρα κανόνα δικαίου σκοπός του οποίου είναι η απονομή δικαιωμάτων σε ιδιώτες.

2. Επί της δεύτερης πτυχής: υπό ποιες προϋποθέσεις η παράλειψη εξετάσεως της υπάρξεως καταχρηστικών ρητρών σε συμβάσεις που συνάπτονται με καταναλωτές και, ενδεχομένως, μη εφαρμογής των ρητρών αυτών μπορεί να θεωρείται κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου της Ένωσης σκοπός του οποίου είναι η απονομή δικαιωμάτων σε ιδιώτες;

50. Όσον αφορά τις προϋποθέσεις θεμελιώσεως της ευθύνης κράτους μέλους λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένα αποφανθεί ότι οι ζημιωθέντες ιδιώτες έχουν δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας που έχουν υποστεί εφόσον συντρέχουν τρεις προϋποθέσεις, ότι δηλαδή ο παραβιαζόμενος κανόνας δικαίου αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες, ότι

21 — Συναφώς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι δυνάμει ακριβώς της αρχής της ισοδυναμίας καθιερώθηκε, με την απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2009, *Asturcom Telecomunicaciones* (C-40/08, EU:C:2009:615, σκέψεις 49 έως 59), η υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου που επιλαμβάνεται εκδόσεως απογράφου μιας περιβληθείσας την ισχύ του δεδικασμένου διαιτητικής αποφάσεως, να εξετάζει τον καταχρηστικό χαρακτήρα μιας ρήτρας διαιτησίας που περιέχεται σε σύμβαση μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή.

η παράβαση του κανόνα αυτού είναι κατάφωρη και ότι υφίσταται άμεσος αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παραβάσεως αυτής και της ζημίας που υπέστησαν οι εν λόγω ιδιώτες²². Η ευθύνη του κράτους για ζημίες προκληθείσες με απόφαση εθνικού δικαστηρίου κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό, η οποία αντιβαίνει σε κανόνα του δικαίου της Ένωσης, διέπεται από τις ίδιες προϋποθέσεις²³.

51. Η εφαρμογή των προϋποθέσεων βάσει των οποίων στοιχειοθετείται η ευθύνη των κρατών μελών για ζημίες που προκαλούνται σε ιδιώτες από παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης απόκειται, κατ' αρχήν, στα εθνικά δικαστήρια, σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που έχει παράσχει το Δικαστήριο για την εφαρμογή αυτών των προϋποθέσεων²⁴.

52. Οι κατευθυντήριες αυτές γραμμές μπορούν να συνοψισθούν ως εξής.

53. Πρώτον, πρέπει να διευκρινιστεί αν σκοπός του παραβιαζόμενου κανόνα δικαίου είναι η απονομή δικαιωμάτων σε ιδιώτες. Φρονώ ότι δεν αμφισβητείται ότι οι διατάξεις της οδηγίας 93/13 και οι επιβαλλόμενες στα εθνικά δικαστήρια υποχρεώσεις προκειμένου να διασφαλίζεται η πλήρης αποτελεσματικότητα αυτών γεννούν, υπέρ των ιδιωτών, δικαιώματα τα οποία τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να προσταπίζουν.

54. Δεύτερον, και όσον αφορά τη σχετική με την ύπαρξη «πρόδηλης» παραβάσεως, προϋπόθεση, ουδόλως αμφισβητείται ότι, λαμβανομένης υπόψη της ιδιαιτερότητας της δικαιοδοτικής λειτουργίας καθώς και των νομίμων επιταγών της ασφάλειας δικαίου, η ευθύνη του κράτους για ζημίες προκληθείσες σε ιδιώτες λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης από εθνικό δικαστήριο δεν είναι απεριόριστη. Συνεπώς, πέραν του, ανωτέρω υπομνησθέντος, στοιχείου ότι η ευθύνη αυτή θεμελιώνεται μόνο στην εξαιρετική περίπτωση κατά την οποία το οικείο εθνικό δικαστήριο αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό, πρέπει να εξετασθεί αν το εν λόγω δικαστήριο παρέβη προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο²⁵.

55. Τι ισχύει, όμως, όσον αφορά την επιβαλλόμενη στο εθνικό δικαστήριο υποχρέωση να εξετάζει αυτεπαγγέλτως την ύπαρξη καταχρηστικής ρήτηρας σε σύμβαση που συνάπτεται μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία;

56. Υπενθυμίζω ότι το σύστημα προστασίας που καθιερώνει η οδηγία 93/13 στηρίζεται στην παραδοχή ότι ο καταναλωτής βρίσκεται σε υποδεέστερη θέση έναντι του επαγγελματία, όσον αφορά τόσο τη διαπραγματευτική ισχύ όσο και το επίπεδο πληροφόρησης, κατάσταση η οποία τον υποχρεώνει να προσχωρήσει στους όρους που έχει εκ των προτέρων καταρτίσει ο επαγγελματίας, χωρίς να έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει το περιεχόμενό τους²⁶.

22 — Βλ., ιδίως, αποφάσεις της 5ης Μαρτίου 1996, Brasserie du pêcheur και Factortame (C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 51)· της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 51)· της 12ης Σεπτεμβρίου 2006, Test Claimants in the FII Group Litigation (C-446/04, EU:C:2006:774, σκέψη 209)· της 25ης Νοεμβρίου 2010, Fuß (C-429/09, EU:C:2010:717, σκέψη 47), και της 14ης Μαρτίου 2013, Leth (C-420/11, EU:C:2013:166, σκέψη 41).

23 — Βλ. απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 52).

24 — Βλ. απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 100)· της 12ης Σεπτεμβρίου 2006, Test Claimants in the FII Group Litigation (C-446/04, EU:C:2006:774, σκέψη 210), και της 25ης Νοεμβρίου 2010, Fuß (C-429/09, EU:C:2010:717, σκέψη 48).

25 — Βλ. αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 53), και της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψεις 32 και 42).

26 — Αποφάσεις της 27ης Ιουνίου 2000, Océano Grupo Editorial και Salvat Editores (C-240/98 έως C-244/98, EU:C:2000:346, σκέψη 25), καθώς και απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2006, Mostaza Claro (C-168/05, EU:C:2006:675, σκέψη 25).

57. Ακριβώς επειδή οι καταναλωτές βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση, το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 ορίζει ότι οι καταχρηστικές ρήτρες δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές. Όπως προκύπτει από τη νομολογία, πρόκειται για αναγκαστικής φύσεως διάταξη, η οποία έχει ως σκοπό να αντικαταστήσει την τυπική ισορροπία που εγκαθιδρύει η σύμβαση μεταξύ των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων με πραγματική ισορροπία δυνάμενη να αποκαταστήσει τη μεταξύ τους ισότητα²⁷.

58. Προς εξασφάλιση της προστασίας που κατοχυρώνει η οδηγία, το Δικαστήριο έχει επίσης τονίσει επανειλημμένα ότι η κατάσταση ανισότητας μεταξύ του καταναλωτή και του επαγγελματία μπορεί να αντισταθμιστεί μόνο με θετική παρέμβαση, μη εξαρτώμενη από τους συμβαλλομένους στη σύμβαση²⁸.

59. Με γνώμονα αυτές τις αρχές το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι το εθνικό δικαστήριο οφείλει να εξετάζει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας²⁹.

60. Όσον αφορά το ζήτημα αν δικαστήριο έχει υποπέσει σε «κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης» παραλείποντας να επισημάνει, υπό συνθήκες όπως οι περιγραφόμενες στην απόφαση περί παραπομπής, τον καταχρηστικό χαρακτήρα ρήτρας περιεχόμενης σε σύμβαση που συνάπτεται με καταναλωτές, πλείονα στοιχεία είναι, κατά τη νομολογία³⁰, κρίσιμα, τα οποία φρονώ ότι μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες.

61. Η πρώτη κατηγορία αφορά τον γενικό βαθμό σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιαζόμενου κανόνα, όπερ συνεπάγεται ενδεχομένως ότι πρέπει να προσδιοριστεί αν υφίσταται σαφής νομολογία του Δικαστηρίου επί του νομικού ζητήματος το οποίο υποβάλλεται στην κρίση του εθνικού δικαστηρίου. Η δεύτερη κατηγορία αφορά το σύνολο των ιδιαίτερων συνθηκών που χαρακτηρίζουν την οικεία περίπτωση, όπως το περιθώριο εκτιμήσεως που καταλείπει ο παραβιαζόμενος κανόνας στις εθνικές αρχές· ο κατάφωρος χαρακτήρας, το ηθελημένο ή/και συγγνωστό της προβαλλομένης παραβάσεως καθώς και το σύνολο των πραγματικών και νομικών στοιχείων που περιήλθαν σε γνώση του εθνικού δικαστηρίου ιδίως από τους διαδίκους. Επί της δεύτερης αυτής πτυχής, το Δικαστήριο επισημάνει ότι το επιληφθέν αγωγής αποζημιώσεως εθνικό δικαστήριο οφείλει να λάβει υπόψη όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την υπόθεση της οποίας έχει επιληφθεί³¹.

62. Πρώτον, όσον αφορά το ζήτημα αν ο παραβιαζόμενος κανόνας είναι αρκούντως σαφής και ακριβής, δεν αμφισβητείται ότι παραβίαση του δικαίου της Ένωσης είναι κατάφωρη όταν συνεχίζεται παρά την έκδοση δικαστικής αποφάσεως που διαπιστώνει την προσαπτόμενη παράβαση ή προδικαστικής αποφάσεως ή πάγιας σχετικής νομολογίας του Δικαστηρίου, από όπου προκύπτει ότι η επίμαχη συμπεριφορά στοιχειοθετεί παράβαση³².

63. Εν προκειμένω, όσον αφορά την υποχρέωση του δικαστηρίου αναγκαστικής εκτελέσεως διαιτητικής αποφάσεως να εξετάσει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας, φρονώ ότι ο κανόνας αυτός, που έχει καθιερωθεί νομολογιακώς από το Δικαστήριο, δεν χαρακτηριζόταν κατ' ανάγκην, κατά την ημερομηνία εκδόσεως των επίμαχων στην υπόθεση της κύριας δίκης αποφάσεων περί εκδόσεως απογράφων εκτελέσεως, από τον απαιτούμενο βαθμό

27 — Αποφάσεις της 26ης Οκτωβρίου 2006, *Mostaza Claro* (C-168/05, EU:C:2006:675, σκέψη 36), και της 4ης Ιουνίου 2009, *Pannon GSM* (C-243/08, EU:C:2009:350, σκέψη 25).

28 — Βλ. αποφάσεις της 27ης Ιουνίου 2000, *Océano Grupo Editorial και Salvat Editores* (C-240/98 έως C-244/98, EU:C:2000:346, σκέψη 27)· της 26ης Οκτωβρίου 2006, *Mostaza Claro* (C-168/05, EU:C:2006:675, σκέψη 26)· της 6ης Οκτωβρίου 2009, *Asturcom Telecomunicaciones* (C-40/08, EU:C:2009:615, σκέψη 31), καθώς και της 14ης Ιουνίου 2012, *Banco Español de Crédito* (C-618/10, EU:C:2012:349, σκέψη 41).

29 — Βλ., ιδίως, αποφάσεις της 4ης Ιουνίου 2009, *Pannon GSM* (C-243/08, EU:C:2009:350, σκέψη 32), και της 6ης Οκτωβρίου 2009, *Asturcom Telecomunicaciones* (C-40/08, EU:C:2009:615, σκέψη 32).

30 — Βλ. αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, *Köbler* (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψεις 53 έως 55), και της 13ης Ιουνίου 2006, *Traghetti del Mediterraneo* (C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψη 32).

31 — Βλ. απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, *Köbler* (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 54).

32 — Βλ., επ' αυτού, απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 2006, *Test Claimants in the FII Group Litigation* (C-446/04, EU:C:2006:774, σκέψη 214 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

σαφήνειας και ακρίβειας. Ειδικότερα, δεν είναι προφανές το συμπέρασμα ότι ο κανόνας αυτός προέκυπτε με σαφή τρόπο από τη νομολογία, κατά τον χρόνο εκδόσεως των επίμαχων στην υπόθεση της κύριας δίκης δικαστικών αποφάσεων, με ημερομηνία αντίστοιχα της 15ης και της 16ης Δεκεμβρίου 2008.

64. Δύο κύριοι λόγοι με οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα.

65. Πρώτον, φρονώ ότι το Δικαστήριο, επιληφθέν στο πλαίσιο προδικαστικών παραπομπών για την ερμηνεία των διατάξεων της οδηγίας 93/13 που πηγάζουν από διαφορές ποικίλης φύσεως, δεν έδινε πάντα οριστική απάντηση στο ερώτημα αν ο εθνικός δικαστής «όφειλε» ή «μπορούσε» να εξετάσει ρήτρα την οποία θεωρεί καταχρηστική και, σε καταφατική περίπτωση, αν μπορούσε ή όφειλε να μην την εφαρμόσει. Μολονότι η πιο πρόσφατη νομολογία αποφαίνεται αναμφισβήτητα υπέρ της υποχρέωσης του δικαστή να εξετάζει τον καταχρηστικό χαρακτήρα ρήτρας υπό ορισμένες συνθήκες και, ενδεχομένως, να συνάγει εξ αυτού όλες τις συνέπειες³³, τούτο δεν συνέβαινε στο παρελθόν. Οι διατυπώσεις του Δικαστηρίου ενείχαν επί μακρόν ορισμένη αμφισημία, η οποία εξηγείται συνήθως από τις ειδικές συνθήκες κάθε περιπτώσεως³⁴.

66. Εξάλλου, σε πολλές υποθέσεις, ετίθετο ζήτημα υποχρέωσης του δικαστή να εκτιμήσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα των ρητρών των οποίων επιλαμβανόταν μόνον υπό όλως ιδιαίτερες περιστάσεις. Κατά την καθιερωμένη πλέον διατύπωση, ο εθνικός δικαστής οφείλει να εξετάζει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας η οποία εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας και, πράττοντας τούτο, να αίρει την υφιστάμενη μεταξύ του καταναλωτή και του επαγγελματία ανισότητα, *εφόσον έχει στη διάθεσή του τα απαραίτητα προς τούτο νομικά και πραγματικά στοιχεία*³⁵.

67. Δεύτερον, η καθιέρωση της «υποχρέωσης» αυτής είναι ακόμη λιγότερο προφανής όσον αφορά διαδικασίες αναγκαστικής εκτελέσεως, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, κάτι που συχνά συνεπάγεται οριακή παρέμβαση³⁶, ή ακόμη και ανύπαρκτη³⁷, του αρμόδιου εθνικού δικαστηρίου. Όπως είχα ήδη την ευκαιρία να μνημονεύσω, συχνά, σε τέτοιου είδους διαδικασίες, που διεξάγονται με απλουστευμένο τρόπο, το δικαστήριο δεν μπορεί να έχει λάβει γνώση όλων των σχετικών πραγματικών και νομικών στοιχείων.

68. Συγκεκριμένα, πρέπει να επισημανθεί ότι μόλις με την διάταξη *Rohotovost*³⁸ το Δικαστήριο εξέτασε περίπτωση όπως η επίμαχη της κύριας δίκης και έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι όταν το επιλαμβανόμενο εκδόσεως απογράφου μιας περιβληθείσας την ισχύ του δεδικασμένου διαιτητικής αποφάσεως δικαστήριο πρέπει να εξετάσει αυτεπαγγέλτως, σύμφωνα με τους εσωτερικούς δικονομικούς κανόνες, αν μια ρήτρα διαιτησίας αντιβαίνει προς τους εθνικούς κανόνες δημοσίας τάξεως, οφείλει επίσης να εξετάσει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα της ρήτρας αυτής υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της οδηγίας 93/13, εφόσον διαθέτει τα αναγκαία προς τούτο νομικά και πραγματικά στοιχεία.

33 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 14ης Μαρτίου 2013, *Aziz* (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 46)· της 30ής Μαΐου 2013, *Asbeek Brusse και de Man Garabito* (C-488/11, EU:C:2013:341, σκέψη 49)· της 27ης Φεβρουαρίου 2014, *Rohotovost* (C-470/12, EU:C:2014:101, σκέψη 34)· της 30ής Απριλίου 2014, *Barclays Bank* (C-280/13, EU:C:2014:279, σκέψη 34)· της 17ης Ιουλίου 2014, *Sánchez Morcillo και Abril García* (C-169/14, EU:C:2014:2099, σκέψη 24)· της 9ης Ιουλίου 2015, *Bucura* (C-348/14, EU:C:2015:447, σκέψεις 43 και 44), και διάταξη της 16ης Ιουλίου 2015, *Sánchez Morcillo και Abril García* (C-539/14, EU:C:2015:508, σκέψεις 26 έως 28).

34 — Προκύπτει ότι, από την απόφαση της 4ης Ιουνίου 2009, *Pannon GSM* EU:C:2009:350, σκέψη 32), και εφεξής, το Δικαστήριο αποφαίνεται σαφώς υπέρ της υπάρξεως «υποχρέωσης» του εθνικού δικαστηρίου, πλέον της δυνατότητας που του είχε αναγνωρισθεί με προγενέστερες αποφάσεις.

35 — Βλ., ιδίως, απόφαση της 14ης Μαρτίου 2013, *Aziz*, (C-415/11, EU:C:2013:164, σκέψη 46 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

36 — Όπως είχα επισημάνει και στη γνώμη μου επί της υποθέσεως *Sánchez Morcillo και Abril García* (C-169/14, EU:C:2014:2110, σκέψη 53), διαδικασία εκτελέσεως, όπως η επίμαχη στην υπόθεση αυτή, η οποία έχει ως σκοπό την ικανοποίηση απαιτήσεως ως προς την οποία υφίσταται εκτελεστός τίτλος τεκμαίρομενος έγκυρος, διαφέρει κατά πολύ, ως εκ της φύσεώς της, από την επί της ουσίας διαδικασία.

37 — Βλ., ιδίως, απόφαση της 1ης Οκτωβρίου 2015, *ERSTE Bank Hungary* (C-32/14, EU:C:2015:637), σχετικά με την απλουστευμένη συμβολαιογραφική διαδικασία αναγκαστικής εκτελέσεως που ακολουθείται στην Ουγγαρία.

38 — Διάταξη της 16ης Νοεμβρίου 2010 (C-76/10, EU:C:2010:685, σκέψη 51).

69. Καίτοι η διάταξη αυτή αφορά, βεβαίως, τη μέχρι τώρα νομολογία του Δικαστηρίου³⁹, για την απάντηση των υποβαλλόμενων ερωτημάτων, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, κατά την εκτίμηση του εθνικού δικαστηρίου, οι υποχρεώσεις που του επιβάλλονται στο εξής να εγείρουν ορισμένα ερωτηματικά.

70. Συναφώς, φρονώ ότι το γεγονός ότι το Δικαστήριο έκρινε σκόπιμο να εκδικάσει την υπόθεση C-76/10, *Rohotovost*⁴⁰ με διάταξη εκδοθείσα βάσει του άρθρου 104, παράγραφος 3, πρώτο εδάφιο, του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, όπως ίσχυε κατά τον χρόνο εκδίκασής της εν λόγω υποθέσεως⁴¹, δεν είναι καθοριστικής σημασίας για να θεωρηθεί ότι οι υποχρεώσεις που επιβάλλονται στον δικαστή αναγκαστικής εκτελέσεως διαιτητικής αποφάσεως προκύπτουν κατά «τρόπο σαφή και ακριβή» από τη νομολογία.

71. Φρονώ, συγκεκριμένα, ότι η εκτίμηση του κατά πόσον το εθνικό δικαστήριο βρισκόταν ενώπιον σαφούς και ακριβούς κανόνα δικαίου δεν συνδέεται με την επιλογή του Δικαστηρίου να προσφύγει, για την ερμηνεία τέτοιου κανόνα, σε απλουστευμένο από δικονομικής απόψεως τρόπο εκδίκασής. Από μόνο το γεγονός ότι μπόρεσε να υποβληθεί αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι, τουλάχιστον για ένα μέρος των εθνικών δικαστηρίων, ο επίμαχος κανόνας δικαίου ήταν ικανός εκ της φύσεως του να δημιουργήσει ερμηνευτικές δυσχέρειες.

72. Όπως εξέθεσε ο γενικός εισαγγελέας στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 4ης Ιουνίου 2012, *Lyckeskog* (C-99/00, EU:C:2002:329)⁴², όσον αφορά τη σχέση μεταξύ του ζητήματος του προφανούς της υπάρξεως εύλογης αμφιβολίας που επιβάλλει σε εθνικό δικαστήριο να προβεί σε προδικαστική παραπομπή βάσει της νομολογίας *Cilfit* κ.λπ.⁴³ και της διατυπώσεως του άρθρου 104, παράγραφος 3, του προηγούμενου Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, «[σ]την πρώτη περίπτωση, πράγματι, επρόκειτο ας πούμε για την ποιότητα και τη φύση των αμφιβολιών που *το εθνικό δικαστήριο* πρέπει να έχει όσον αφορά ένα ζήτημα κοινοτικού δικαίου για να αποφασίσει αν πρέπει να το υποβάλει ή όχι στο Δικαστήριο· στη δεύτερη περίπτωση, αντιθέτως, πρόκειται για τις αμφιβολίες που ενδεχομένως μπορεί να δημιουργήσει *στο Δικαστήριο* η απάντηση στο ερώτημα όσον αφορά την επιλογή της διαδικασίας που πρέπει να ακολουθηθεί για να δοθεί η απάντηση αυτή»⁴⁴.

73. Δεύτερον, ακόμη και αν υποθεθεί ότι ο επίμαχος στην υπό εξέταση υπόθεση κανόνας δικαίου, σκοπός του οποίου είναι η απονομή δικαιωμάτων σε ιδιώτες, μπορεί να θεωρηθεί ήδη καθιερωμένος κατά τον χρόνο των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών, η δεύτερη πτυχή που πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να εξεταστεί προκειμένου να καθοριστεί αν πράγματι υφίσταται «πρόδηλη παράβαση» κανόνα δικαίου, αφορά το σύνολο των περιστάσεων που συνιστούν το πλαίσιο της προκειμένης περιπτώσεως.

39 — Αποφάσεις της 27ης Ιουνίου 2000, *Océano Grupo Editorial και Salvat Editores* (C-240/98 έως C-244/98, EU:C:2000:346)· της 21ης Νοεμβρίου 2002, *Cofidis* (C-473/00, EU:C:2002:705)· της 26ης Οκτωβρίου 2006, *Mostaza Claro* (C-168/05, EU:C:2006:675)· της 4ης Ιουνίου 2009, *Pannon GSM* (C-243/08, EU:C:2009:350), και της 6ης Οκτωβρίου 2009, *Asturcom Telecomunicaciones* (C-40/08, EU:C:2009:615).

40 — Διάταξη της 16ης Νοεμβρίου 2010 (EU:C:2010:685).

41 — Η διάταξη αυτή προέβλεπε ότι όταν η απάντηση σε ερώτημα που υποβάλλεται με αίτηση προδικαστικής αποφάσεως μπορεί να συναχθεί σαφώς από τη νομολογία ή όταν δεν μπορεί να υπάρχει εύλογη αμφιβολία για την απάντηση στο ερώτημα, το Δικαστήριο, αφού ακούσει τον γενικό εισαγγελέα, δύναται οποτεδήποτε να αποφανθεί με αιτιολογημένη διάταξη.

42 — Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα A. Tizzano στην υπόθεση *Lyckeskog* (C-99/00, EU:C:2002:108, σημείο 74).

43 — Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1982, *Cilfit* κ.λπ. (283/81, EU:C:1982:335).

44 — Η υπογράμμιση δική μου.

74. Συγκεκριμένα, το δικαστήριο υποχρεούται να εξετάσει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα ρήτρας –και, ενδεχομένως, να μην εφαρμόσει τη ρήτρα αυτή– μόνο στην περίπτωση που διαθέτει *όλα τα σχετικά πραγματικά και νομικά στοιχεία*. Η συνεκτίμηση αυτή του συνόλου των περιστάσεων είναι καθοριστικής σημασίας και συνιστά τον λόγο για τον οποίο το Δικαστήριο, ενώ δέχεται να ερμηνεύσει τα γενικά κριτήρια που έχει θέσει ο Ευρωπαίος νομοθέτης στο άρθρο 3 της οδηγίας 93/13, για τον καθορισμό της έννοιας της καταχρηστικής ρήτρας, κατά κανόνα δεν αποφαίνεται επί της εφαρμογής των κριτηρίων αυτών επί συγκεκριμένης ρήτρας⁴⁵.

75. Φρονώ ότι, μεταξύ των πραγματικών και νομικών στοιχείων που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, περιλαμβάνεται η αντίδραση ή αντιθέτως η αδράνεια του οικείου καταναλωτή. Το Δικαστήριο έχει, συγκεκριμένα, διευκρινίσει ότι, καίτοι η οδηγία 93/13 επιβάλλει, σε διαφορά μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, μια ενεργητική παρέμβαση, μη εξαρτώμενη από τους συμβαλλομένους στη σύμβαση, εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου το οποίο έχει επιληφθεί της διαφοράς, η τήρηση της αρχής της αποτελεσματικότητας δεν μπορεί να βραδύνει μέχρι του σημείου πλήρους επανορθώσεως των συνεπειών από την πλήρη αδράνεια του οικείου καταναλωτή. Κατά συνέπεια, το γεγονός ότι ο καταναλωτής έχει τη δυνατότητα να επικαλεστεί την προστασία που παρέχουν οι νομοθετικές διατάξεις για τις καταχρηστικές ρήτρες μόνο στο πλαίσιο ένδικης διαδικασίας δεν μπορεί να θεωρηθεί αφ' εαυτού αντίθετο προς την αρχή της αποτελεσματικότητας⁴⁶.

76. Αυτή ακριβώς η απαίτηση, δηλαδή η απαίτηση βάσει της οποίας επιβάλλεται ο φερόμενος ως ζημιωθείς να έχει καταβάλει προσπάθειες για να αποτρέψει τη ζημία που υπέστη ή τουλάχιστον να περιορίσει την έκτασή της, διατυπώθηκε από το Δικαστήριο⁴⁷ και συνδέεται αναμφισβήτητα με την ανάγκη υπάρξεως δικαστικής αποφάσεως εκδοθείσας από δικαστήριο που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό⁴⁸.

77. Εν τέλει, διαπιστώνεται ότι η υποχρέωση εκτιμήσεως αυτεπαγγέλτως του καταχρηστικού χαρακτήρα των συμβατικών ρητρών κατ' εφαρμογήν της οδηγίας 93/13 υφίσταται μόνο στην περίπτωση που το εθνικό δικαστήριο διαθέτει τα αναγκαία προς τούτο πραγματικά και νομικά στοιχεία.

78. Τέτοιου είδους εκτίμηση είναι κυρίως υποκειμενική και εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο. Για να καταστεί δυνατό να συναχθεί ότι η παράλειψη του δικαστηρίου να εκτιμήσει και, ενδεχομένως να μην εφαρμόσει καταχρηστικές ρήτρες που περιλαμβάνονται σε συμβάσεις συναφθείσες μεταξύ επαγγελματιών και καταναλωτών έχει κατάφωρο χαρακτήρα για τον οποίο δύναται να επιβληθούν κυρώσεις υπό το πρίσμα της ευθύνης του κράτους για παραβίαση του δικαιού της Ένωσης, πρέπει να ληφθεί υπόψη ο συγγνωστός ή μη χαρακτήρας της παραλείψεως αυτής.

79. Το γεγονός ότι το επιληφθέν δικαστήριο εστίασε την προσοχή του, είτε κατόπιν επισημάνσεως του ιδίου του καταναλωτή είτε βάσει οποιασδήποτε άλλης πηγής πληροφόρησεως, στο ζήτημα αυτό είναι επίσης πολύ σημαντικό.

45 — Απόφαση της 1ης Απριλίου 2004, *Freiburger Kommunalbauten* (C-237/02, EU:C:2004:209, σκέψεις 22 και 23).

46 — Απόφαση της 1ης Οκτωβρίου 2015, *ERSTE Bank Hungary* (C-32/14, EU:C:2015:637, σκέψη 62 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

47 — Βλ. απόφαση της 5ης Μαρτίου 1996, *Brasserie du pêcheur και Factortame* (C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψεις 84 και 85).

48 — Στην απόφαση της 24ης Μαρτίου 2009, *Danske Slagterier* (C-445/06, EU:C:2009:178, σκέψη 69), το Δικαστήριο είχε διευκρινίσει ότι «εφαρμογή εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως η οποία προβλέπει ότι ο ιδιώτης δεν μπορεί να επιτύχει την αποκατάσταση της ζημίας της οποίας την επέλευση παρέλειψε, εκ προθέσεως ή εξ αμελείας, να εμποδίσει ασκώντας ένδικο βοήθημα, υπό την προϋπόθεση ότι η άσκηση του ενδίκου αυτού βοηθήματος μπορεί ευλόγως να απαιτηθεί από τον ζημιωθέντα, πράγμα που εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμήσει, αφού λάβει υπόψη το σύνολο των περιστάσεων της υποθέσεως της κύριας δίκης. Η πιθανότητα υποβολής εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ ή η ύπαρξη εκκρεμούς ενώπιον του Δικαστηρίου προσφυγής λόγω παραβάσεως δεν μπορούν, αυτές καθαυτές, να συνιστούν επαρκή λόγο για να συναχθεί το συμπέρασμα ότι δεν είναι εύλογη η άσκηση ενός ενδίκου βοηθήματος».

B – Επί του τέταρτου και του πέμπτου ερωτήματος

80. Όπως προανέφερα, το τέταρτο και το πέμπτο ερώτημα αφορούν τη σημασία ενδεχόμενης αγωγής προς αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από την αδράνεια του δικαστηρίου και τη διάρθρωσή της αξιώσεως αυτής σε σχέση με άλλες αστικές αγωγές.

81. Συγκεκριμένα, με το τέταρτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ρωτά, κατ' ουσίαν, αν η προκληθείσα από ενδεχόμενη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης ζημία της κύριας δίκης, αντιστοιχεί στο ποσό του οποίου την καταβολή αξιώνει η Μ. ΤομάσοβÁ και αν το ποσό αυτό μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιστοιχεί στο ποσό της απαιτήσεως που εισπράχθηκε, το οποίο αποτελεί αδικαιολόγητο πλουτισμό. Με το πέμπτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί κατά πόσον η αγωγή λόγω αδικαιολόγητου πλουτισμού, ως ένδικο βοήθημα, έχει προτεραιότητα σε σχέση με την αγωγή αποζημιώσεως

82. Φρονώ ότι οι αμφιβολίες του αιτούντος δικαστηρίου αφορούν ζητήματα που απόκεινται στη δικονομική αυτονομία των κρατών μελών.

83. Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις για τη θεμελίωση της ευθύνης του κράτους, στοιχείο του οποίου η εξακρίβωση απόκειται στα εθνικά δικαστήρια, το κράτος υποχρεούται να θεραπεύσει τις συνέπειες της προκληθείσας ζημίας στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου περί αδιοπρακτικής ευθύνης, με δεδομένο ότι οι προϋποθέσεις τις οποίες ορίζουν οι διάφορες εθνικές νομοθεσίες σχετικά με την αποκατάσταση της ζημίας δεν μπορεί να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες απαιτήσεις στηριζόμενες στο εσωτερικό δίκαιο (αρχή της ισοδυναμίας) ούτε μπορούν να είναι τέτοιες ώστε να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την αποζημίωση (αρχή της αποτελεσματικότητας)⁴⁹.

84. Ως εκ τούτου, οι κανόνες σχετικά με την αξιολόγηση ζημίας προκληθείσας από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο κάθε κράτους μέλους, εξυπακουμένου ότι οι εθνικές ρυθμίσεις περί αποκαταστάσεως των ζημιών με τις οποίες θεσπίζονται οι κανόνες αυτοί, πρέπει να τηρούν τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

85. Ομοίως, η διάρθρωση μεταξύ αγωγής αποκαταστάσεως ζημίας που υποστηρίζεται ότι προκλήθηκε από παράβαση κανόνα δικαίου της Ένωσης και των λοιπών διαθέσιμων δυνάμει του εθνικού δικαίου αστικών αγωγών, ιδίως των αγωγών λόγω αδικαιολόγητου πλουτισμού που μπορούν να ασκηθούν βάσει του εθνικού δικαίου, καθορίζεται από τα εθνικά δίκαια με την επιφύλαξη της τηρήσεως των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

86. Εναπόκειται συνεπώς στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους, με την επιφύλαξη της τηρήσεως των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, να καθορίζει τα κριτήρια που καθιστούν δυνατή τη διαπίστωση και την εκτίμηση ζημίας που προκλήθηκε από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης.

49 — Βλ. αποφάσεις της 19ης Νοεμβρίου 1991, Francovich κ.λπ. (C-6/90 et C-9/90, EU:C:1991:428, σκέψη 42)· της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 58)· της 24ης Μαρτίου 2009, Danske Slagterier (C-445/06, EU:C:2009:178, σκέψη 31)· της 25ης Νοεμβρίου 2010, Fuß (C-429/09, EU:C:2010:717, σκέψη 62), και της 9ης Σεπτεμβρίου 2015, Ferreira da Silva e Brito κ.λπ. (C-160/14, EU:C:2015:565, σκέψη 50).

III – Πρόταση

87. Προτείνω να δοθούν στα ερωτήματα που υπέβαλε το Okresný súd Prešov οι ακόλουθες απαντήσεις:

- 1) Δεν μπορεί να θεμελιωθεί ευθύνη κράτους μέλους λόγω της παραλείψεως εθνικού δικαστηρίου, δικάζοντας στο πλαίσιο διαδικασίας αναγκαστικής εκτελέσεως βάσει διαιτητικής αποφάσεως, να μην εφαρμόσει συμβατική ρήτρα που κρίνεται καταχρηστική δυνάμει της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, ενώ η καθής η επίμαχη διαδικασία εκτελέσεως οφειλέτρια δεν εξάντλησε όλα τα τακτικά ένδικα μέσα που της παρέχονται βάσει του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου.
- 2) Προκειμένου να χαρακτηριστεί ως κατάφωρη παράβαση δυνάμενη να θεμελιώσει την ευθύνη του κράτους, η παράλειψη, εθνικού δικαστηρίου αποφαινόμενου σε τελευταίο βαθμό στο πλαίσιο διαδικασίας αναγκαστικής εκτελέσεως, να εκτιμήσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας δυνάμει της οδηγίας 93/13, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το σύνολο των πραγματικών και νομικών στοιχείων που περιέρχονται σε γνώση του κατά τον χρόνο που αποφαινεται. Τέτοια παραβίαση του δικαίου της Ένωσης δεν μπορεί να θεωρηθεί κατάφωρη όταν η παράλειψη του εθνικού δικαστηρίου να εκτιμήσει τον καταχρηστικό χαρακτήρα ρήτρας περιεχόμενης σε σύμβαση μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή έχει συγγνωστό χαρακτήρα. Αντιθέτως, μπορεί να χαρακτηριστεί ως επαρκώς κατάφωρη παράβαση τέτοια παράλειψη, εφόσον, παρά τις πληροφορίες που περιήλθαν σε γνώση του, είτε από τον ίδιο τον καταναλωτή είτε με άλλα μέσα, το κληθέν να αποφανθεί σε τελευταίο βαθμό δικαστήριο, παρέλειψε να εξετάσει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας που περιέχεται σε τέτοια σύμβαση.
- 3) Εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους, υπό την επιφύλαξη της τήρησης των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, να καθορίζει τα κριτήρια που καθιστούν δυνατή τη διαπίστωση και την εκτίμηση ζημίας που ενδεχομένως προκλήθηκε από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης.